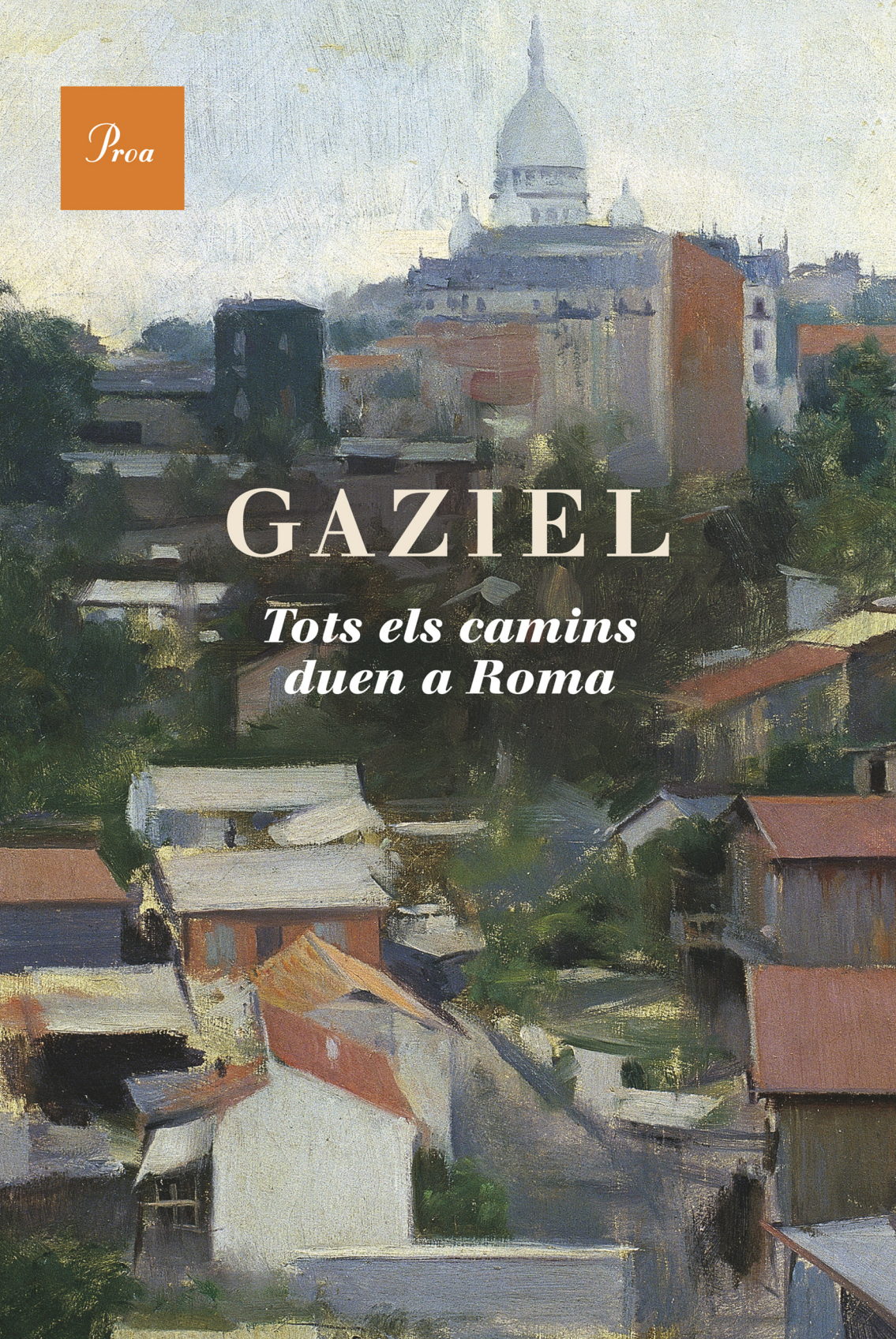

An impressionistic painting of a hillside town. In the foreground, there are several houses with red-tiled roofs and white walls, nestled among green foliage. A path or road winds through the middle ground. In the background, a large, prominent building with a white dome and a spire sits atop a hill, overlooking the town. The sky is a mix of light blue and white, suggesting a bright, slightly hazy day. The overall style is painterly, with visible brushstrokes and a rich, textured color palette.

Proa

GAZIEL

*Tots els camins
duen a Roma*

GAZIEL

TOTS ELS CAMINS DUEN A ROMA

HISTÒRIA D'UN DESTÍ

1893-1914

MEMÒRIES

Proa

Proa
A Tot Vent

Primera edició: 1953
Primera edició en aquesta col·lecció: setembre del 2014

© 2014 Hereus d'Agustí Calvet

Drets exclusius en llengua catalana d'aquesta edició:
Raval Edicions SLU, Proa
Pedro i Pons, 9-11
08034 Barcelona
www.proa.cat

ISBN: 978-84-7588-511-7
Dipòsit Legal: B-15.814-2014
Composició: Víctor Igual, SL
Impressió: Liberduplex

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

ÍNDEX GENERAL

<i>Dedicatòria</i>	7
<i>Per què quatre paraules més</i>	9
<i>Com nasqué aquest llibre</i>	11

PRIMERA PART L'EMPELT A BARCELONA

I. L'ATEMPTAT CONTRA EL GENERAL MARTÍNEZ CAMPOS. <i>24 de setembre de 1893</i>	27
II. LA BOMBA DEL LICEU. <i>7 de novembre de 1893</i>	45
III. EDUCACIÓ DE PÀRVULS. 1894-1895.	58
IV. ELS JESUÏTES DE SARRIÀ. 1896.	77

SEGONA PART LA LLAR I L'ESCOLA

V. EL DEBUT DE MARIA BARRIENTOS. <i>Darrerries de juny</i> <i>de 1898</i>	105
VI. LA PÈRDUA DE LES COLÒNIES VISTA PER UN ADOLESCENT. 1896-1898.	122
VII. ELS JESUÏTES DE BARCELONA. 1897-1902.	156
VIII. L'ENTERRAMENT DE MOSSÈN CINTO. <i>13 de juny de 1902</i> ...	190

TERCERA PART
LA FORMACIÓ ATZAROSA

IX. LA UNIVERSITAT DE BARCELONA A COMENÇAMENTS DE SEGLE. 1903-1907.....	207
X. LA CREIXENÇA DE BARCELONA I EL SEU RITU SOLAR. 1905.....	244
XI. UNA PERSPECTIVA ABRUPTA: LA VOCACIÓ LITERÀRIA. 1904-1906	262
XII. AMB JOAN MARAGALL ALS JOCS FLORALS DE LLEIDA. <i>Maig de 1907</i>	283

QUARTA PART
CERCANT LLUM I CAMÍ

XIII. A LA CONQUESTA DE PARÍS. <i>Juny de 1907</i>	299
XIV. AQUELL MADRID TIBETÀ. <i>Desembre de 1908-juliol de 1909</i>	337
XV. VIATGES I EXCURSIONS DE VACANCES. <i>Hivern i primavera de 1909</i>	393
XVI. SETMANA TRÀGICA A BARCELONA I GUERRA AL MARROC. <i>Juliol-agost de 1909</i>	425

CINQUENA PART
LA INSOSPITADA SORTIDA

XVII. NO ÉS PERDULARI QUI VOL. <i>Agost-novembre de 1909</i>	451
XVIII. LA REDACCIÓ DE <i>LA VEU DE CATALUNYA</i> . 1910-1911.....	515
XIX. «ELS MESTRES CANTAIRES DE BARCELONA» AMB ENTREACTES A MADRID. 1911-1914	547
XX. A LES PORTES DE ROMA. <i>Maig-desembre de 1914</i>	594
<i>Índex onomàstic</i>	625

L'ATEMPTAT CONTRA EL GENERAL MARTÍNEZ CAMPOS

24 de setembre de 1893

Feia molt pocs dies que havíem vingut a viure a Barcelona. Érem només tres de família: el pare, la mare i jo, perquè la mare tardava d'arribar tots de Sant Feliu de Guíxols el meu germà gran havia anat a parar, de dret, des de l'estació de França, a l'internat que els jesuïtes tenien a Sarrià. Els altres ens instal·làrem en un principal del carrer del Bruc, número 5 o 7, i havíem portat amb nosaltres dues minyones empordaneses: una cambrera i una cuinera. Jo estava a punt de fer sis anys.

Venint de la pau, l'aire lliure i l'alegria de vora mar, l'encongiment i la promiscuïtat d'un pis barceloní, amb celoberts tristos i veïns desconeguts, em feien un efecte estrany, com si m'haguessin tancat en una presó malsana. Jo estava avesat a entrar i sortir de casa quan volia, a córrer per carrers i places de la meua vila i a passar llargues hores a la platja o a la mar, amb els amics: tots els vailets de la meua edat que hi havia en el poble. I ara, solitari, amb el nasset enganxat al vidre del balcó, havia de contemplar aquella mena de cul-de-sac que fa el carrer del Bruc quan arrenca del de Trafalgar: un tros de carrer ample i desert, amb poca llum, on mai no es veia passar res més que algun carro pesant, carregat de bales o peces de cotó, les minyones del veïnat o, en fent-se fosc, que era l'hora tristíssima, les cabres i les burres de la llet, deixant al peu dels portals un regueró de gotes blanques, mentre el fanaler del barri encenia lentament les farolles del gas. Baixar sol al carrer m'estava prohibit del tot, i jugar amb altres nois —quins?—, ni pensar-hi.

La pena que jo sentia, i no gosava dir, era secretament com-

partida per la meva mare. Ella no tenia llavors gaire més de trenta anys, i tots els havia passats movent-se amb prou feines de Sant Feliu de Guíxols. Les seves amigues íntimes, de la infantesa, les més estimades coneixences de la joventut, els dolços costums, la facilitat venturosa que la vida tenia antany en aquell racó de món –on no anava cap foraster, si no era per pura necessitat, i d'on només sortien els burgesos de la vila que corrien Europa venent taps o suro–: tot ho havia perdut d'un cop la meva mare. Jo veia que ella es fonia d'enyorament. Fora d'una germana casada amb un metge barceloní que vivia al carrer de Basea, i d'una cunyada vídua que, havent tornat a prendre marit, era renyida amb la família, a Barcelona la meva mare no hi coneixia ningú. Avesada a viure en casa pròpia –una casa gran, amb tres plantes, i una eixida-jardí– i a comptar amb un servei copiós i uns proveïdors sempre amatents, l'estretor del pis barceloní l'oprimia. Tot li era hostil: els altres estadants de la casa, els porters, les minyones de l'escala, els botiguers del barri, la gent estranya del carrer, la ciutat entorn, en plena febre de creixença. Provava de distreure's, i no podia. I es passava hores i hores en un racó del menjador, asseguda en una cadira de braços, desenfeinada, mig esvaïda en la penombra, plorant en silenci, amargament. Era només enyor la seva pena?... No vaig arribar a saber-ho fins molts anys després.

Jo m'hi acostava amb el cor encongit i el desig d'abraçar-la, de plorar amb ella. Érem dos pobres exiliats. Però la mare –segurament per no agreujar el meu desconhort– em rebutjava amb dolcesa, deia que no tenia res i, alçant-se d'una revolada, contenint les llàgrimes que li entelaven els ulls, anava a refugiar-se a la cuina, amb les minyones, o a tancar-se a la seva cambra.

Llavors, amb un furor líric que em muntava del cor adolorit, jo m'asseia de cara a la paret, en una cadira on prèviament havia posat un coixí –el mateix coixí del meu llitet, que encara era de baranes–. Feia poc que a Sant Feliu m'havien portat a

veure *Los sobrinos del capitán Grant*, la primera funció teatral de la meva vida, i allí vaig descobrir que el director de l'orquestra s'asseia (segurament per raons obscures) damunt un coixí semblant. Des d'aquell dia jo vaig sentir-me director d'orquestra, i director encoixinat. I en la meva negra solitud de Barcelona, abandonat de tothom, em desfogava posant-me de cara a la paret –com si fos un teló que mai no s'alçava– i, empunyant a manera de batuta la bagueta del meu cèrcol d'infant, bracejava com un posseït i cantava hores i hores, fins que em venia rogall o em quedava rendit. I era que la imaginació, com un àngel, se m'endua molt lluny, fent-me oblidar les petites misèries que amagaven els meus pobres sis anys.

L'únic feliç, a casa, era el meu pare. Fill d'un home ric, que l'havia fet educar de jove a França i Anglaterra, i fruit ell mateix d'una fortuna personal, reunida en poc temps de traficar en suro, la vida lenta, fonda i serena del poble després de deu anys de matrimoni se li feia pesant, i va ser ell qui (seguint l'exemple de tants burgesos comarcals catalans, enlluernats per l'Exposició de 1888 a Barcelona) volgué venir de totes passades a viure a la capital. Però no esperà a haver espremut a fons el seu negoci ni rendit ell el màxim esforç, com la majoria dels seus davanters, sinó que, poc després de complerts els trenta anys, i amb la fàbrica i el comerç vent en popa, de sobte, plegà veles, ho abandonà tot, ho liquidà tot. Vengué la casa familiar, traspassà el negoci, embarcà els mobles, la vaixella i la roba en el pailebot que feia el cabotatge de Sant Feliu a Barcelona, ingressà el fill gran al pensionat dels jesuïtes, a Sarrià, i la resta de la família, amb les dues minyones, els instal·lava al pis del carrer del Bruc.

Mentre la meva mare i jo ens marfoniem, ell anava tot el sant dia i bona part de la nit amunt i avall de la Rambla, encisat de trobar-s'hi com el peix a l'aigua. En aquells temps vestia sempre molt polit i a la darrera moda: jaqué –gris, blau fosc o havana–, capell fort, de mitja copa, assortit al color de la roba,

botines de pell o de xarol, coll enllustrat, d'ales obertes, un gran plastró de seda blau cel, amb estrelletes blanques, o color de bordeus, amb llunes negres, i una perla en forma de pera, clavada al mig. Era menut, però ben plantat. Duia el cabell à *la parisienne*, bigoti fi i una barbitxa partida en dues puntes. Era melòman, tocava la flauta –en tenia dues, una de fusta negra i una altra, Böhme, de metall blanc– i se sabia de memòria les àries, els duos i concertants de les òperes més famoses, les *zarzuelas* que en deien grans i les obres del *género chico*. Tenia dues butaques de propietat al pati del Liceu. I aviat fou un carambolista conegut a les penyes burgeses, de fabricants, comerciants i boristes, dels cafès de Novedades i de La Alhambra.

La Barcelona de les darreries del segle XIX –tant si hi entràveu per la carretera de Mataró com per la de Vilanova, la d'Esplugues o la de Montcada, i tant si l'albiràveu des de la mar enfora com tot davallant de Vallvidrera o de la Rabassada– era una capital molt comprimida, força allunyada encara de Montjuïc i, sobretot, de Collserola; s'alçava enmig de l'ample aiguamoll de la maresma, tota voltada d'un bosc de xemeneies. Aquest bosc fabril –del qual només queden ara restes, que aviat desapareixeran del tot– era llavors un espectacle imponent, la materialització mateixa de l'esperit de la centúria extraordinària que havia creat la màquina de vapor, la indústria moderna, la democràcia, el liberalisme i la grandesa de la capital de Catalunya. Contemplada de lluny estant i des d'una certa alçària, la ciutat, guarnida amb el seu cenyidor de xemeneies que anaven traient glopades de fum –blanques, negres, grises i groguenques–, semblava un pastís d'aniversari, fet de pinyó i ametlla, on havien clavat tantes candeles enceses com dies feiners té l'any. Era el temps que Pereda, el gran escriptor rural de la muntanya de Santander –molt amic del nostre novel·lista Narcís Oller, a casa del qual s'allot-

java quan venia a Barcelona—, deia que París feia olor d’asfalt, Madrid de *caballeriza* i Barcelona de gas.

Era, encara, una ciutat petita, a l’abast de la mà. El meu avi patern —un gran treballador de Sant Feliu, després rendista retirat a Barcelona— havia vist, abans de fer el cop de cap de traslladar-se a un entresòl de la tot just oberta Ronda de la Universitat, com enderrocaven les torres i muralles de Canaletes. Però la ciutat, després de tants segles d’encongiment medieval, seguia vivint amuntegada i reclosa, com si sentís encara l’opressió de la cintura de pedra que ja li havien tret. La majoria de les grans famílies barcelonines continuaven habitant els immensos casals i pisos de la ciutat vella, i moltes al cor mateix del que avui en diem el Barri Gòtic. El passeig de moda, on desfilava el bo i millor de Barcelona, a peu, en carruatge o a cavall, era la Rambla alta i el carrer de Ferran VII, fins a la plaça de Sant Jaume, amb alguna marrada devers els porxos de la plaça Reial. A llarg a llarg d’aqueix únic passeig ciutadà hi havia les botigues més luxoses, antigues i sòlides: els grans capellers i camisers, els sabaters, els venedors de robes fines, els argenters, els joiers. La missa elegant era la de 12, a Sant Jaume, en ple carrer de Ferran. I a la cantonada d’aquesta via capital amb la Rambla del Centre les dames i damiselles més vistoses, baixant dels carruatges amb cotxer i lacai i tirats per troncs de cavalls tan lluent com els vernissos dels landós i les carretelles, prenién pastissos en platets de Limoges i bevien en veires fins, de Baccarat, xerès, porto o mançanilla, a la pastisseria més famosa de Barcelona, la de Pere Llibre. Tenia a la façana un gran escut imperial, sobre mantell d’ermini cobert per la corona, i una inscripció que deia: *Proveedor de la Real Casa*.

Els grans teatres seguien essent el Liceu i el de la Santa Creu, més conegut pel Principal. Els millors restaurants eren Justin i Martin (noms que cal pronunciar a la francesa): el primer, al fons de les voltes de la plaça Reial, i l’altre, en plena Rambla,

gairebé davant del Liceu. I els hotels de categoria, que encara en deien fondes, eren el de Les Quatre Nacions (on s'aturaren, només cinquanta anys abans, George Sand i Chopin, camí de Mallorca), el d'Oriente i el Falcón, que havien allotjat els tenors rivals Masini i Gayarre. Al costat mateix del Liceu, el primer barber i perruquer de Barcelona, Cebado, ocupava tot un principal, amb cinc o sis balcons a la Rambla, plens de vitrines amb figures de cera, pentinades amb cabelleres postisses, perruques i *bisoñes* que no haurien desdit a les corts dels Lluïsos de França. Els homes de món es feien llavors arrissar als ferros el pentinat, la barba i el bigoti. El gran saló d'aquella barberia fastuosa, com una decoració d'*Aida* o de *Nabucco*, feia olor de cosmètics, d'aigua de Portugal i de socarrim. I Cebado tenia una fama tan sòlida de ser un dels primers arrissadors del món, que el president del Cercle del Liceu, i alcalde de Barcelona més d'una vegada, don Josep Collaso, molt decantat a les dives estrangeres que passaven per l'escenari del gran teatre, li encarregà d'arrissar un canari de Vic, de plomes esperitades, abans d'oferir-lo, dins una gàbia de plata i cristall, a la Tetrazzini, una opulenta soprano italiana.

No hi havia a Barcelona, ni en somnis, tramvies elèctrics, automòbils ni tampoc bicicletes, perquè encara no era inventat el pneumàtic. Només circulaven carruatges particulars, generalment luxosos, o cotxes públics, també anomenats «pesseters», perquè des que arrencava el cavall fins que el passatger arribava a lloc, mentre pel camí no fes parada, el trajecte valia una pesseta; tartanes, molts carros, uns tramvies rudimentaris, també de tracció exclusivament animal, i uns *ripperts* de dues empreses en competència: La Nueva Condal i La Catalana. Tots els vehicles eren tirats per cavalls, eugues, mules o rucs. La quantitat de fems que hi havia pels carrers de Barcelona era tan considerable, que recollir-los constituïa un bon ofici. Quan els *ripperts*, venint del capdavall de la Rambla o del fons del carrer

de la Princesa, arribaven a la pujada de Canaletes, arran del carrer de la Canuda, els enganxaven al davant, sense parar la marxa, una mula de reforç, conduïda destrament per un mosso de peu. I així la baluerna empenia la costa amunt, entre espetecs de tralla, guspires de ferradures i crits del conductor, fins que, arribant al replà de Canaletes, el mosso desenganxava el reforç i se'n tornava a la cantonada de la Canuda a esperar el *rippert* següent.

Més enllà de Canaletes, la Barcelona moderna començava a sortir tot just del llimbs. La plaça de Catalunya era un gran ermot, amb alts i baixos, tanques de fusta, com cledes sense ramat, tres o quatre cases disperses i esprimatxades, un sortidor al centre, que semblava la resta d'un jardí abandonat, una gran barraca que era el Circo Español i, al caire mateix de l'entrada al passeig de Gràcia, un cafè tancat, tot de vidres, com una gàbia colossal, anomenat La Pajarera. A partir d'allí, i en direcció a la muntanya, cap a la remota vila de Gràcia, l'enorme extensió de camps, rieres, barrancs i cloterades on Cerdà havia quadriculat damunt el paper el pla de l'eixample de la Barcelona futura s'anava clapejant de cases noves, que de mica en mica dibuixaven els carrers d'avui. A entrada de fosc, tot allò era una vaga i immensa basarda.

Per tant, la diversió preferida, gairebé l'únic esplai d'aquell pobre minyó que jo era, exiliat de la costa empordanesa, consistia en el següent. La meva mare solia quedar-se a casa, segurament per poder plorar i enyorar-se millor. I jo sortia amb la cambra, a mitjan tarda, després de berenar. A poques passes de casa, a la cantonada del carrer del Bruc i la Ronda de Sant Pere, agafàvem el tramvia més important de Barcelona, anomenat «el tramvia de circumvallació», perquè seguia, poc més o menys, el perímetre sencer de la ciutat vella i li donava la volta en tots

dos sentits, com dos cercles de cavallets de fira que rodessin en direccions contràries.

Aqueix tramvia era, per a mi, una cosa mai vista. Es componia d'una plataforma de ferro, amb quatre rodes muntades damunt uns carrils i arrossegada per una parella de mules. A dalt de la plataforma, i agafant-ne tota l'amplada, hi havia uns bancs de fusta clara, encarats l'un amb l'altre, i cada parell de bancs formava un compartiment. N'hi havia cinc o sis a cada tramvia i el conjunt anava cobert per una teulada de fusta, folrada, part damunt, de zenc. Al davant i al darrere, protegits per un ampit de planxa de ferro, hi anaven el conductor i el cobrador, i a més els passatgers que cabien en un sol banc encarat al carrer. El conductor –tots eren gent agitanada, amb brusa blava, gorra de llustrina negra, mocador virolat al coll i clavell a l'orella– governava el tramvia mitjançant un fre, que era un enorme manubri horitzontal, amb un pom per a empunyar-lo. Ho feia amb la mà dreta, mentre amb el peu del mateix costat controlava una roda dentada, que era el punt d'atura. Amb la mà esquerra sostenia ensems les regnes de les mules i el fuet. La manipulació d'aquella mecànica rudimentària, combinada amb els deures del cotxer, era, en mans del gitano, quelcom d'impressionant.

Als costats del tramvia, cada compartiment tenia unes cortinetes de lona llampant, recollides al mig amb una tireta de couro. Potser pel seu aspecte fresc i estiuenc, d'aquests tramvies en deien «jardineres». A banda i banda corria un marxapeu de fusta, molt estret, que era l'únic lloc per on tothom pujava o baixava: no n'hi havia d'altre. I era, almenys per a mi, una gran curiositat, un petit espectacle, veure la llestesa amb què els homes s'enfilaven o es deixaven anar, tot corrent el tramvia, i la traça, quan els compartiments eren plens, amb què s'aguantaven a fora, drets en el marxapeu esquiu, com orenetes penjades al llarg d'un filferro. El més admirable, però, era el cobrador. Carregat amb una bossa plena de peces de 5 i 10 cèntims, i una

capça de metall on duia enrotllades les tires de bitllets, devia abordar els passatgers nous, un per un, amunt i avall dels marxapeus, sovint curulls, donant els trossets de paper, tornant el canvi i tocant un timbre mogut per una llarga corretja, sempre que algú volia baixar. El cas era greu per a les senyores, empressonades com anaven en la cotilla de balenes, amb *refajos* emmendonats i planxats, polacres de vint-i-un botó i unes faldilles que arrossegaven dos o tres pams per terra. Els dies de pluja, els passatgers que seien als extrems dels bancs es mullaven, i perquè els del davant i el conductor no quedessin xops es protegien malament amb una mena de davantal de cuir. Quan venia l'hivern, les jardineres desapareixien, fins al Corpus següent, i en canvi circulaven uns tramvies menys esbatanats, que el poble en deia «capses de mistos».

El nostre trajecte era sempre el mateix. Seguint la Ronda de Sant Pere, travessàvem la plaça d'Urquinaona, que semblava una plaça de poble, on hi havia el Correu, i després la de Catalunya, que no tenia forma de cap mena. Creuàvem més enllà la de la Universitat, tota trasbalsada, com una urbanització encara fresca, i per la Ronda de Sant Antoni, passant a freqüència de la sinistrala presó de dones i del seu pati, on es feien públicament les execucions *a garrote vil*, seguíem per un suburbi desert i brut (el Paral·lel no existia encara), fins a les Drassanes. Aquestes no es veien per res, perquè estaven ficades dins una caserna immensa, en part murallada, amb sentinelles armats a dalt de les parets, enclavada al barri més pobre i malfamat de Barcelona, el de Santa Mònica.

A vora l'aigua del port, fora d'alguna barraca no hi havia res més que el monument a Colom i el seu passeig de palmeres, on, per comptes dels dipòsits i magatzems actuals, es veien, de la banda de mar, gronxar-se suaument els pals dels vaixells de vela, mentre volaven, entre la fumerola dels vapors, les gavines. Era una visió que m'omplia d'enyorament, perquè em recordava

massa el Sant Feliu que acabava de perdre. Passàvem després pel pla de Palau i l'estació de França, llavors una trista teulada de ferro oberta als quatre vents. Vorejàvem la reixa del parc de la Ciutadella, on a casa no em deixaven anar, perquè «s'hi agafaven les febres». I seguint arran del Palau de Belles Arts, construït per l'Exposició Universal de 1888, enderrocats avui, i vora l'Arc de Triomf de la reina Cristina –les dues úniques construccions que hi havia en un desert que ara és el Saló de Sant Joan–, entràvem altre cop a la Ronda de Sant Pere, i al cap de poques cantonades baixàvem a la del carrer del Bruc, la de casa. Tot plegat, havíem gastat 15 cèntims: 10 per la minyona i 5 per mi, després d'haver voltat tot Barcelona. Entre parades, discussions, canvi de mules i, a voltes, algun petit descarrilament, havíem passat més d'una hora.

Quan tornava a entrar a casa em queia l'ànima als peus. El pare no hi era. Se sentia la cuinera cantar dins la cuina. I la mare seguia, aclaparada i trista, en la penombra cada vegada més espessa del menjador, que s'anava enfosquint.

El meu pare degué veure que «allò» no podia durar, perquè la mare i jo ens decandíem, i decidí alegrar-nos.

S'acostava la diada del 24 de setembre, festa de la Mercè, la «festa major» de Barcelona, i els diaris anunciaven que aquell any se celebraria amb una gran revista militar. El capità general de la regió era llavors el famós Martínez Campos, un dels més fermes puntals de la Restauració, autor del *pronunciamiento* de Sagunt que en 1873 precipità la tornada dels Borbons a Espanya, contrariant la tàctica de Cánovas, que volia portar-los sense els militars.

Martínez Campos reposava, doncs, confortablement, a la Capitania General de Catalunya. I el meu pare, per alegrar-nos, havia tingut la pensada de dur-nos a veure la revista. La mare hi accedí de bon grat, amb gran satisfacció meva, perquè

tots els minyons de sis anys són sensibles als espectacles del militarisme.

Feia una diada calma i assolellada, una diada de finals de verema o de començament de les caceres. Barcelona en festa es deixondia peresosament. Ningú, a casa, no va fer estaries per llevar-se, i després d'esmorzar amb llestesa ens vestírem com per anar a missa major. El meu pare, que aquell dia portava el jaqué gris perla, encengué el primer cigar de ral i l'encaixà, dret com un ciri, a la seva pipa esculturada d'ambre i escuma. Darrere la porta closa del *boudoir* de la meva mare ressonaven les veus atrafegades d'ella i la cambrera, entre una sorda remor d'enagos planxats, com una remor de ressaca. I quan se'ns aparegué, per fi, vestida i composta –la cintura de vespa, els flancs arrodonits, el rostre entelat i fi darrere el vel subtil, picalejat de puntets blancs, com borrallons de neu, les mànegues bufades de dalt, estretes del puny, la gran campana de la faldilla arrossegant, una ombrellà a la mà enguantada de pell de Rússia i un capell minúscul, amb raïms i cireres de cera–, vaig veure que els seus ulls formosos i foscos lluïen d'acontentament, per primera vegada des que érem a Barcelona. Jo anava vestit de mariner, tot blanc, amb un gran coll blau fosc, rivetejat, i unes àncores brodades amb fil d'or al colze esquerre, calces curtes, sabatetes blanques també, com els mitjons, i al cap una pallola rodona i groguenca, com la lluna quan fa el ple, que a la cinta del front lluïa unes banderes enllaçades, a cada costat, i al mig unes lletres d'or que deien: *Oquendo*. Jo tampoc no havia vist la llum de Barcelona tan clara i riallera com aquell dia, quan, pels volts de les onze, sortíem tots tres al carrer.

No calia pas demanar on era el lloc de la revista. La Ronda de Sant Pere anava plena d'escamots de gent que caminava en direcció única. Els tramvies que corrien en el mateix sentit eren plens a vessar, i els que en venien no duïen una ànima. En acostar-nos a la plaça de la Universitat, veiérem que, més amunt,

per la Gran Via, la multitud era encara més espessa. La desfilada havia de fer-se allí, en efecte, i les tropes vindrien del fons, llavors suburbà i desolat, on ara hi ha la plaça d'Espanya.

Busca que buscaràs, no trobàvem lloc plaent on situar-nos. La mare hauria volgut plantar-se davant mateix de la porta central de la Universitat. Però tot era pres, i no tinguérem més remei que anar a raure tocant al carrer d'Aribau, davant la reixa del jardí universitari. Allí, al passeig d'amunt de la Gran Via, hi havia per llogar dos o tres rengles de cadires de boga, com els que solien posar també al pas de la processó del Corpus i d'algun altra de sonada. Ens assegüem en el primer rengle. En teníem un parell més al darrere; després, venia la gentada de badocs a peu dret i, al fons, una atapeïda renglera de carruatges parats, amb la gent enfilada. Al davant nostre passaven i repasaven venedors de rosquilles, caramels, trompetes de plom, banderes de paper, globus de gas, ventalls i gasoses. Feia calor. El sol tardorenc queia a plom. Entre els dos rengles encarats de cadires, que és per on passarien les tropes, havien estès per terra una capa fina de sorra. Els meus pares semblaven contents. Jo estava enlluernat de veure circular, enmig de tanta gent, els municipals i els *serenos* vestits de gala.

Passat migdia, la revista començà tot seguit. Un estrident esclat de cornetes ressonà en la fondària del passeig. Les fulles verdes, que encara eren als arbres, semblaven tremolar, com jo mateix, amb una febre íntima i deliciosa. S'alçaren grans crits de la gentada: «Ara! Ara vénen!», i hi hagué darrere els rengles de cadires discussions i remolins. La gran pallola que jo duia al cap em feia nosa, la goma em segava el coll. La mare, apiadada, em tragué el capell i se'l posà a la falda. Era just quan arribaven a nosaltres els primers soldats de cavall, amb l'espiguet eixordador de la trompeteria.

Ens passaven fregant, amb les cuirasses de metall, els cascos emplomallats i les cornetes daurades, guarnides de borles de

seda. Feia basarda veure'ls de tan a prop, amb les potes dels animals que ressonaven secament, com els malls damunt l'enclusa. De vegades un cavall relliscava sobre la sorreta fina, i els crins de la cua ens espolsaven els ulls. Vaig sentir que el pare deia a la mare: «Hem fet una imprudència... Estem massa a prop...» Ho digué molt baix, però jo vaig collir-ho.

Els gastadors, que venien després, eren uns homenassos alts i barbuts, com gegants de processó, que vestien uniformes foscos i portaven a l'espatlla pics i aixades. Tots els soldats de peu duïen llavors el ros, que era una gorra alta i dura, una mica com la baca de les darreres diligències. Hi havia, sobretot, dues menes de ros: uns eren tots xarolats, de xarol negre, que brillava sempre com si hagués plogut, i els altres, folrats de feltre grisenc, amb voraviu de galons daurats, platejats, verds o vermells, visera i coberta de pasta lluent. Aqueixes gorres militars portaven al frontal uns grans escuts de llauna daurada, amb els distintius de l'arma i del regiment, i al cim un piu de llautó, amb una punta de vellut vermell o verd, com un brot o una flameta. Els dies de gala, per comptes d'aquest borrisol, dels pius en sortien raigs de plomes virolades. El ros, per al sofert soldat, era una mena de calaixera portàtil. Quan les fileres s'aturaven a reposar un moment, els minyons es llevaven aquelles gorres fondes i pesants i en treïen un gran mocador d'herbes, per eixugar-se la suor que els regalava dels polsos i el front, esquilats de fresc, o hi ficaven els cigarrets, caramels, avellanes torrades i cèntims que la bona gent els donava.

Jo em sentia embadalit. La desfilada seguia, i els crits de la gentada anunciaven que s'atansava quelcom de gros. «Ja ve!... Ja s'acosta!... Mireu!...», sentia que deïen; però mirava tant com podia, i no veia res. Vaig estrènyer suaument la mà enguantada de la mare, per demanar-li què era el que venia. I ella, també impacient, em respongué, sense deixar de mirar enllà: «Qui vols que vingui?... El general Martínez Campos!»

En aquell mateix moment varen ressonar, seguides, dues explosions vagues i fondes, del cantó d'on les tropes anaven sorgint. Hi hagué com una estranya vibració de l'aire, però res d'alarmant. I de seguida, sense més ni més, com si tothom al voltant nostre s'hagués tornat boig, de sobte, però boig furiós, s'alçà una cridòria horrible, puntejada de xiscles histèrics, amb una remor de tropa esverada i uns esgarips de corneta que semblaven tocar a la fi del món. Part dels soldats es quedaren immòbils i grocs. Altres romperen la formació, com si anessin a fugir, cames valeu-me. I alguns, aquí i allà, amb ulls de pànic, apuntaven la gent amb els fusells. Damunt la multitud dels badocs començaren a alçar-se i relluir, no sé pas com, garrots i cops de sabre. En un tancar i obrir d'ulls, nosaltres tres quedàvem sols, enmig d'un gran tumult que fugia, dels rengles de cadires bolcades per terra i d'una muralla de carruatges abandonats. I pel fons del passeig, d'allà on havien sonat les explosions, veiérem avançar cap a nosaltres un gran escamot de guàrdia civil, a peu i a cavall, amb els sabres desembeinats, enlaire, i els fusells a punt de fer foc.

No sé pas com, però el meu pare m'agafà d'una revolada, pel braç esquerre, i, alçant-me a pes, anava saltant cadires tombades i esquivant carruatges i cavalls, mentre empenyia ensem la meva mare, que corria, esmaperduda, agafant-se les faldilles amb totes dues mans. Què vàrem fer? Quant de temps durà la nostra fugida? No ho sabia pas dir. Només recordo, com si encara en sentís l'alenada calenta al clatell, el renill dels cavalls desbocats que ens venien al darrere. Segurament la nostra salvació fou que aquell pobre burgès mudat, enarborant enlaire, com a arma única, un fillet de sis anys, i seguit de la seva pobra muller, també endiu-menjada, corrent tots dos sense saber cap on ni per què, devia més aviat fer riure que no pas suggerir cap pretensió subversiva. El cert és que ningú no ens va tocar ni atropellar, per bé que pel camí anéssim trobant no poca gent, dones i criatures sobretot,

estirada per la Gran Via. I finalment, sense que jo encara hagués pogut posar els peus a terra, tots tres plegats arribàrem al davant d'una botiga de la Ronda de Sant Antoni, on el botiguer anava abaixant a corre-cuita la tanca de ferro. Ens entaforàvem com sargantanes per l'estret espai que encara quedava i, just després, la porta queia fins a baix, amb un gran terrabastall, i nosaltres ens trobàvem salvats a l'interior d'una verduleria, il·luminada amb un tros de candela. La bona gent de la botiga ens féu saber que acabaven d'atemptar contra la vida del general Martínez Campos i que dues bombes havien esclatat a les potes del seu cavall. Veient que la meva mare defallia, l'assegueren en un tamboret de boga, dels que sostenien les paneres, i li donaren unes gotes de vi ranci. El meu pare havia perdut la pipa d'ambre i escuma, la meva mare l'ombrella, i jo el barret de palla rodó.

Quan poguérem arribar a casa, molt tard, la meva mare hagué d'allitar-se. El pare i jo, sols i tristos a taula, enforquillàvem sense gana un plat d'arròs covat.

La tarda d'aquell dia, que havia d'haver estat tan gloriós, s'anunciava molt negra. En havent dinat, a dins del pis la llum ja començava a minvar. Jo em vaig asseure a la cadira de braços de la mare, amb les curtes cametes penjant, i el pare es passejava monòtonament, amunt i avall del menjador, les mans a l'esquena, sense dir paraula. Perduda la pipa, fumava el seu cigar de ral entre les dents, i les sabates noves li grinyolaven d'una manera porfídiosa. De vegades la mare feia sonar el timbre, del llit estant. La cambrera i el meu pare entraven llavors a la cambra fosca, on sols lluí la xinxeta d'una vetlladora. I, poc després, el pare tornava i reprenia el seu trepig pel menjador.

De sobte –jo li devia fer llàstima– s'aturà i em digué:

–La mamà ja es troba millor: no serà res... Vols que anem a distreure'ns una mica?

I, veient que jo no demostrava interès, afegí:

–Què t’agradaria més, digues: anar al circ o als toros?

Era una proposició meravellosa que encara no m’havien fet mai. D’ençà que érem a Barcelona, el meu únic esbarjo, com he dit, havia estat la passejada en el tramvia de circumvallació. Llavors vaig recordar que totes les cantonades de la ciutat, i les tanques de fusta de la plaça de Catalunya, anaven plenes d’uns grans cartells en colors vius, on un faquir oriental treia un pam de llengua i se la foradava, de part a part, amb una agulla llarga, com les de fer mitja. Eren l’anunci de l’atracció més sensacional del Circo Español. Sospito que aquell espectacle, tan nou i estrany per a mi, devia seduir-me més que el de la plaça de braus, del qual no sabia ni un borrall. Però probablement al pare, menys ingenu, el circ no li devia fer gaire gràcia. El cas és que, després d’una deliberació molt curta, «decidírem» d’anar als toros.

En aquell temps, ni en molts anys després, a Barcelona no hi havia més plaça de braus que la de la Barceloneta, avui desapareguda: una plaça xica i tronada, de capital de província. S’alçava en uns terrenys bruts i suburbials, entre un extrem de la barriada marinera i les vies mortes de l’estació de França. La gent hi anava en carruatges luxosos, a l’estil andalús, modestos cotxes de lloguer, tartanes, tramvies i, sobretot, a peu. En arribant a l’entrada de la Barceloneta, els carruatges feien una volta pels seus carrers quadriculats, de cases baixes, amb botigues d’or-meigs de pesca i tavernes de gent de mar. Aquests carrers estaven plens de roba estesa, i allò semblava una festa de barri. Però els qui anaven a peu –com nosaltres dos, en baixar del tramvia, que ens portà fins al pla de Palau– feien drecera cap a la plaça passant per un carreró estret, que s’esmunyia entre parets de petites fàbriques i la tanca de l’estació veïna. Aquest passatge anava ple de gom a gom i era enterbolit per una polseguera espessa i el fum que llençaven els homes, fumant cigars i calique-

nyos, un mocador al coll i el barret o la gorra al clatell. Però el que mai més no he pogut oblidar és que, a banda i banda del carreró sense portes, com un congost de raval, jeien per terra, estesos damunt el gruix de la pols i repenjan-se en les parets rasposes, dues rengleres de captaires, tocant-se els uns als altres, tots esguerrats, romputs, mutilats, exhibint esgarrifosament les seves nafres. Uns tocaven un guitarró, altres un flabiol, un violí esquerdat o un acordió asmàtic, i tots cridaven tant com podien, llastimosament, amb aires de tragèdia fresca. Cadascun tenia al davant, entre les cames estropellades, un mocador estès per terra, amb quatre palets als caires, una bacina de llauna o un gos miserable que la sostenia amb les dents. Era una col·lecció mai vista d'exvots vivents, amb un baf que feia caure d'esquena, on es barrejaven rellents de vinassa, de burilles de tabac, d'aiguarent i, sobretot, de misèria. L'allau dels qui anaven a la festa brava llençava als captaires una pluja de peces de cinc i deu cèntims, i sovint empassegava amb les cames nafrades, les croses i els trossos d'home que hi havia per terra. Quan es passava per aquell carreró infernal, venien ganes de tornar-se'n a casa.

Però la plaça, baixa, de façana llisa i grisa, ja es veia al davant, tota guarnida de banderes espanyoles clavades a la teulada. Hi havia, a una banda, una esplanada irregular, on anaven arribant de dins de la Barceloneta els carruatges carregats alegrement, entre espetecs de tralla i dringar de picarols. Per allí cavalcaven també els picadors i *monosabios* que acudien a l'arena, mentre la multitud s'engolia per les portes vermelloses, pintades com amb sang de bou. Tot era embolcallat d'una polseguera espessa, que s'alçava de la terra no regada i resseca. Una aïrada remor llunyana eixia de l'interior de la plaça. Per fora corrien amatents els venedors de ventalls i viseres de papers llampants, de caramels, avellanes torrades, cacauets, tramussos i xufles, aiguarent i aigua fresca. Mai més no he vist enlloc, ni a Andalusia, ni al cor de Castella, una decoració tan ajustada al

darrer acte de *Carmen*, l'òpera de Bizet, com aquella plaça de la Barceloneta.

Hi entràrem... I vaig assistir per primera vegada, aquell dia tan ple d'emocions bàrbares, a una *corrida de toros*. No en recordo res més que, al meu voltant, una cridòria immensa, que m'atabalava, mentre una pila de cavalls esquelètics corrien desesperats per l'arena, les tripes pengim-penjam, entre banyada i banyada dels braus, o jeien morts, plans com un parrac de cuiro vell, al voltant de la barrera. Res més. I ara he hagut de fullejar la vella col·lecció del «Brusi» per a saber que aquella tarda vaig veure torejar l'Espartero i el Jarana i que hi hagué, en efecte, una gran matança de cavalls.

Així la meva petita vida, la d'aquell minyó nascut a la ribera calma i serena de la Costa Brava, quedava empeltada per molts anys a la vida forta, dramàtica, de la capital de Catalunya.